

Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ ΓΗΣ ΕΙΣ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ *

Τὸ πρόβλημα τῆς φορολογίας τῆς ἔγγειου παραγωγῆς ἀπησχόλησε πάντοτε τὸ Βυζάντιον, χωρὶς ὅμως ποτὲ νὰ ἐπιτύχη ἱκανοποιητικὴν τούτου λύσιν. Κληρονόμος καὶ συνεχιστὴς τῆς Ρώμης καὶ τῶν ὑπ' αὐτῆς ἀπορροφηθέντων ἑλληνιστικῶν βασιλείων, ἐξηκολούθησε τὴν παραδοθεῖσαν μορφήν φορολογίας τῆς γῆς. Ἡ γῆ θεωρουμένη ὡς ἀκένωτος πηγὴ πλούτου, μὲ τὴν ἀνανεουμένην γεωργικὴν ἀπόδοσιν, ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ κύριος τροφοδότης τοῦ δημοσίου ταμείου¹. Δὲν ἐφαντάσθησαν, οὔτε ὅτι ἡ φορολογία ἴμπορεῖ νὰ πνίξη τὴν παραγωγήν, οὔτε ἰδίως ὅτι, φθάνουσα εἰς ἄκρα, κουράζει τὸν ἀγρότην μέχρι βαθμοῦ ἐξαντλήσεως.

Ἡ μεταβολὴ κατὰ τὴν διαδρομὴν τῶν αἰώνων τῶν συνθηκῶν τῆς ὑπαίθρου καὶ τῆς πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ, δὲν ἄφησε βεβαίως ἀνεπηρέαστον τὸν τρόπον βεβαιώσεως καὶ εἰσπράξεως τοῦ ἔγγειου φόρου. Νέαι προσθῆκαι ἐκάστοτε περιέπλεκον τὸ καθ' ἑαυτὸ πολύπλοκον σύστημα, τὸ ὁποῖον κατὰ βάσιν παρέμενε τὸ αὐτό, ἐλάχιστα ἐπηρεαζόμενον ἀπὸ τὴν τύχην τοῦ φορολογουμένου, κυριώτατα δὲ ἀποβλέπον πῶς θὰ ἀσφαλίσῃ μείζονας εἰσπράξεις ὑπὲρ τοῦ δημοσίου. Τὴν βυζαντινὴν δημοσιονομίαν, ὡς γνωστόν, ἐχαρακτήρισε πάντοτε ἄκρως ταμιευτικὸν πνεῦμα, πλήρης δὲ ἀστοργία ἔναντι τοῦ ἀτυχοῦς παραγωγοῦ.

Οἱ κύριοι δημόσιοι φόροι, οἱ πλῆττοντες τὴν ἔγγειον κτήσιν καὶ τὴν ἐντεῦθεν παραγωγήν, εἴκον τὴν καταγωγήν ἀπὸ τὴν παλαιάν ῥωμαϊκὴν «capitatio humana». Ἦσαν οὗτοι ὁ κεφαλικὸς φόρος, ὅστις ἔπληττε τὸ ἄτομον, ἐφ' ὅσον τοῦτο δὲν ἦτον ἰδιοκτήτης ἐδάφους, — τὸ κεφαλικὸν τέλος τῶν ἀκτημόνων² —, καὶ ἡ «jugatio terrena», τὸ ἐδαφικὸν τέλεσμα,

---

* Ἐξ ἀνεκδότου ἔργου περὶ «τῶν οἰκονομικῶν τοῦ φθίνοντος Βυζαντίου».

¹ Οὐχὶ ὁρθῶς ὁ Καλλιγᾶς, Δουλοπαροικία, σ. 300, γράφει ὅτι «κατὰ Βυζαντίους, ὅλοι οἱ φόροι ἐπεσφραγίσθησαν ἐπὶ τῆς γῆς». Αὕτη ἡ φύσις τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, περιβρεχομένων ἀπὸ θάλασσαν πρὸς ἣν κατέληγον αἱ μεγάλαι ἐμπορικαὶ ἀρτηρίαι, ἐπέβαλλεν οἰκονομίαν μικτὴν, φορολογίαν δὲ πλῆττους τὴν κίνησιν τῶν συναλλαγῶν. Ἡ φορολογία αὕτη, σὺν τῷ χρόνῳ, ἀπέβη ἐντελῶς ἢ δεσπότησα.

² Εἰς τὰ σωζόμενα κείμενα οἱ Βυζαντινοὶ ἀδιακρίτως ὁμιλοῦν διὰ «κεφαλητικόν» ἢ «κεφαλητικίον» ἢ «κεφαλητιών» ἢ «κεφαλικόν».

ὁ εἰς τὸ κράτος ἀπ' εὐθείας καταβαλλόμενος φόρος ἐπὶ τῆς γῆς, ὁ «δημόσιος κανὼν» ἢ ἀπλῶς «τὸ δημόσιον», ὅπως ἐπανειλημμένως ἐκφράζονται οἱ Βυζαντινοὶ εἰς τὰς διαφόρους νεαράς καὶ τὰ διὰ χρυσοβούλλων παραχωρητήρια ἀτελειῶν. Τὴν αὐτὴν ἐκφρασιν μεταχειρίζεται καὶ ὁ Μαρκανδὺς Κῶδιξ εἰς διάφορα αὐτοῦ κεφάλαια ¹.

Εἰς τὸν ἔγγειον φόρον—ἢ ὄνομασία τοῦ ὁποίου παραλλάσσει κατὰ περιόδους, χωρὶς ἢ βάσις του νὰ μεταβάλλεται—ὑπόκεινται, κατ' ἀρχὴν καὶ κατὰ γενικὴν διάταξιν, ὅλα τὰ κτήματα, μεγάλα ἢ μικρά, τὰ ἀνήκοντα κατὰ κυριότητα εἰς ἐλευθέρους ἰδιοκτητίας. Δὲν ὑφίστανται, κατὰ τὸ κοινὸν δίκαιον, κατηγορίαι κτημάτων ἀπαλλασσόμεναι τῆς ἐγγείου φορολογίας. Καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ κτήματα τὰ περιλαμβανόμενα εἰς τὴν λεγομένην «βασιλικὴν γῆν»—τὸ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς δηλ. *domaine public*—δὲν ἐξαιροῦνται ταύτης ².

Τὰ κτήματα ἐν γένει εἶναι : «προσωπικά», «ἀρχοντικά», ἀνήκοντα δηλ. εἰς ἀνωτέρους ἀξιώματούχους, πολιτικούς ἢ στρατιωτικούς. «Ἐκκλησιαστικά», ἀνήκοντα ὡς ἰδιοκτησία εἰς ἐκκλησίας ἢ ὑψηλοὺς ταύτης λειτουργούς. Κτήματα ἀνήκοντα εἰς εὐαγῆ ἰδρύματα, περιελθόντα εἰς αὐτὰ κατὰ δωρεὰν ἢ ἐκ κληρονομίας ἢ ἕξ ἀγορᾶς. «Μοναστηριακά», περιλαμβανόμενα εἰς τὴν ἀπέραντον κτηματικὴν περιουσίαν τῶν μονῶν. «Στρατιωτικά», δηλ. τὰ κοινῶς «στατιωτοτόπια» λεγόμενα, «οἱ τόποι στρατείας», τὰ περιλαμβανόμενα εἰς τὸ σύστημα τὸ ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου δημιουργηθέν, τῆς παραχωρήσεως μικροκτημάτων εἰς ἐποικιζομένους, ἰδίως ἐπὶ βασιλικῆς γῆς, ἐλευθέρους ἀγρότας, μὲ τὴν ὑποχρέωσιν τῆς στρατεύσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ ἰδίου ὄπλισμοῦ ³. Τὰ μικροκτήματα αὐτὰ, ἀπολαύοντα πολλῶν προνομίων, διεπόμενα δὲ ἀπὸ ἐξαιρετικὸν δίκαιον, δὲν ἀπηλλάσσοντο ἐν τούτοις τῆς καταβολῆς τοῦ τακτικοῦ δημοσίου κανόνος ⁴.

Ὁ ἔγγειος φόρος ὀφείλεται καὶ καταβάλλεται εἰς τὸ δημόσιον ἀπὸ τὸν γεωκτῆμονα, τὸν φερόμενον ὡς κύριον τῆς γῆς (ἔχι ἐπομένως ἀπὸ τοὺς ἔγκα-

¹ Ostrogorsky, Steuerg., σ. 48, 101. Dölger, Finanzv., σ. 54 καὶ 122 κειμένου Κώδικος. Καλλιγᾶ, Δουλοπαροικία, σ. 200 καὶ ἐπ., 210 καὶ ἐπ.

² Dölger, Finanzv., σ. 63. Τὰς διαφόρους κατηγορίας τῶν κτημάτων ἀναφέρουν ὡς καθιερωμένας, χωρὶς νομικὴν τινα διάκρισιν, αἱ διαφοροὶ νεαραὶ καὶ τὰ περιωθέντα χρυσοβούλλα τῶν ἀπὸ τοῦ ΙΑ' καὶ ἐφεξῆς αἰώνων (Χρυσ. Μαν. Κομνηνοῦ 1144, JGR (Ζέπου), I, σ. 366), ἀπαλλάσσοντα προνομιακῶς διάφορα ἀπὸ τὰ κτήματα αὐτὰ ποικίλων φορολογικῶν καὶ ἄλλων βαρῶν λ.χ. «ἐξκουσεῖα τοῖς πᾶσι προσωπικοῖς ἐκκλησιαστικοῖς καὶ μοναστηριακοῖς κτήμασι προσκαθημένους ἱερεῦσι».

³ Βυζ. Μελέται, Α, σ. 10 καὶ ἐπ., 27 καὶ ἐπ.

⁴ Ρητῶς τοῦτο ἀναγράφεται εἰς τὸ Τακτικὸν τοῦ Λέοντος «τῶν ἐν πολέμοις τακτικῶν σύντομος παράδοσις» (ἐκδ. Βουδαπέστης), διατ. δ, σ. 49' «οὐ γὰρ βουλόμεθα τὸν ἡμέτερον στρατιώτην, πλὴν μόνον τοῦ δημοσίου τέλους ἐτέρα ὑποκεῖσθαι δουλεία, παρ᾿ ἑνὸς μόνου τούτους τὰ δημόσια μόνον τέλη».

τεστημένους ὡς παροίκους καλλιεργητὰς) εἰς τὸ κτηματολόγιον, ὅπου καὶ ἀναγράφεται ἡ ἕκαστον ἰδιοκτήτην βαρύνουσα ἐκ τῆς γῆς φορολογία.

Εἶναι μάταιον ν' ἀναζητήσῃ τις λογικὴν γραμμὴν εἰς τὴν πλήττουσαν τὴν παραγωγὴν τῆς γῆς πολυσύνθετον καὶ ἀλληλοσυγκρουομένην φορολογικὴν νομοθεσίαν τοῦ Βυζαντίου. Ὅπως ὑποστηρίζουν οἱ ἐγγύτερον ἐγκύψαντες εἰς τὴν μελέτην τῶν σχετικῶν θεμάτων Ρῶσοι ἐρευνηταὶ τῶν πηγῶν, ἡ σχετικὴ νομοθεσία εἶναι σωστὸς λαβύρινθος. Ἴσως ἡ ἀκριβεστέρα *διάκρισις μεταξὺ τοῦ ἐγγείου φόρου*—τοῦ δημοσίου κανόνος—τοῦ βεβαιουμένου δι' ἐκτιμήσεως τῆς τεκμαιρομένης ἀποδόσεως τοῦ κτήματος, καταβαλλομένου δὲ ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸν κύριον τοῦ κτήματος εἰς τὸ Κράτος καὶ τοῦ *λεγομένου κεφαλικοῦ φόρου*, τῆς παλαιᾶς *capitatio*, ἣτις εἰς τὸ Βυζάντιον χάνει τὴν ἀρχικὴν ὀνομασίαν καὶ ἀλλάσσει ὄνομα χωρὶς νὰ μεταβάλλῃ οὐσίαν, *εἶναι ὅτι ἡ δευτέρα εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν*. Ἡ ἄρχουσα γνώμη ὑποστηρίζει ὅτι ὁ φόρος οὗτος πλήττει τοὺς μὴ ἔχοντας κτηματικὴν περιουσίαν, ἐκείνους δηλ. τῶν ὁποίων ἡ πρόσδοδος δὲν ἠδύνατο νὰ κριθῆ ἐπὶ τῇ βάσει στοιχείων πραγματικῶν, οἷοι εἶναι λ.χ. οἱ «εὐτελεῖς», οἱ πάροικοι, δουλοπάροικοι, κληρικοπάροικοι—οἱ προσκαθήμενοι εἰς τὸ κτῆμα, οἱ ὄπωσδήποτε δηλ. ἀκτήμονες¹. Αἱ βαρύνουσαι τούτους χορηγίαι ὑπὸ ποικίλας μορφάς, κατ' ἀρχὴν δὲν καταβάλλονται εἰς τὸ δημόσιον ἀπ' εὐθείας, ἀλλ' εἰς τὸν γεωκτῆμονα ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ ὁποίου ἐργάζονται καὶ κατοικοῦν. Ἀποτελοῦν αὗται πρόσδοδον τούτου, ἀδιάφορον ἂν τὸ στοιχεῖον αὐτὸ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κτήματος διὰ τὸν ὑπολογισμὸν τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς τὸν μεγαλοἰδιοκτήτην φορολογικῶν καὶ ἄλλων ὑποχρεώσεων. Ὁ γεωκτῆμων κρίνεται ἐν γένει ἀπὸ τοὺς ἀγρότας ἐπεικέστερος ὄπωσδήποτε τύραννος ἢ ὁ εἰσπράτωρ τοῦ δημοσίου καὶ ὁ ἐκμισιωτῆς τῶν φόρων, ἔναντι τῶν ὁποίων, ὁ ἄπλοῦς χωρικός ἦτον ἄοπλος καὶ ἐκτεθειμένος εἰς πάντα ἐκβιασμόν.

Ἡ ὑπηρεσία τῆς βεβαιώσεως, τῆς τηρήσεως τῶν φορολογικῶν βιβλίων καὶ τῆς εἰσπραξέως τῶν φόρων, ἀνήκει εἰς τὸ *Λογοθέσιον τοῦ Γενικοῦ*, εἶδος ὑπουργείου τῶν ἐσόδων—χωρισμένου ἐντελῶς ἀπὸ τὴν ὑπηρεσίαν τῶν δαπανῶν.

Ἀποτελεῖ τοῦτο ἀνωτάτην οἰκονομικὴν ὑπηρεσίαν, ὡς προκύπτει ἀπὸ τὴν ὑψηλὴν τάξιν, ἣν κατέχει ὁ Λογοθέτης τοῦ Γενικοῦ εἰς τὴν δημοσίαν ἱεραρχίαν. Βεβαίως καὶ εἴσπραξις ἀποτελοῦν διακεκριμένας ἀπ' ἀλλήλων

¹ Καλλιγᾶ, Δουλοπαρ., σ. 213. Ὁ Ostrogorsky, *Gesch. d. Byz. St.*, σ. 89, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ κεφαλικὸς φόρος, μορφῇ προσωπικοῦ φόρου, πλήττει ἀδιακρίτως κάθε φορολογούμενον «*unterschiedlos jeden Steuerträger*» καὶ ὄχι μόνον τοὺς ἀκτῆμονας. Ἴδε καὶ κατ.

ὑπηρεσίας, ἡ λειτουργία δὲ αὐτῶν εἶναι ἀνατεθειμένη εἰς χωριστὰ διοικητικὰ ὄργανα¹.

Ἡ βεβαίωσις τοῦ ἐγγείου φόρου ἐνεργεῖται ὑπὸ τῶν κατὰ τόπους ὁργάνων,—τοὺς ἐπόπτας τῶν θεμάτων καὶ τοὺς βοηθοὺς αὐτῶν, καλουμένους διοικητὰς, τοὺς ἐξισωτὰς, πράκτορας, ἀναγραφεῖς, οἱ ὅποιοι καὶ παρακολουθοῦν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν ὑπηρεσίαν, καταρτίζουσι τοὺς φορολογικοὺς καταλόγους, συμπληρώνουσι δὲ ἐκάστοτε καὶ ἐνημερώνουσι αὐτούς². Ἡ βεβαίωσις γίνεται μὲ χονδρικοὺς ὑπολογισμοὺς καὶ ἀνθαίρετα πολλάκις κριτήρια, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀξίας τῆς τεκμαιρομένης ἀποδόσεως, τῆς ποιότητος τῆς γῆς καὶ τοῦ εἶδους τῆς καλλιέργειας.—Ἡ ἀρόσιμος ἢ λιβαδιαία ἢ ὑπάμπελος ἢ κηπεύσιμος, λέγει ἐνδεικτικῶς τὸ χρυσόβουλλον Μανουὴλ Κομνηνοῦ τοῦ 1153, τὸ ἀναγνωρίζον τὰ ἀμφοισθητόμενα κτήματα ἐκ δωρεῶν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ παραχωροῦν φορολογικὰς ἀτελείας «τῇ ἀγιωτάτῃ τοῦ Θεοῦ μεγάλη ἐκκλησίᾳ»³.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς βεβαίωσεως συγκεντρώνεται καὶ καταγράφεται εἰς τὰ φορολογικὰ βιβλία τὰ τηρούμενα ἐπιμελῶς εἰς τὸ κέντρον. Τὰ βιβλία φέρουσι διάφορα ὀνόματα εἰς τὰς πηγάς, ποικίλοντα κατ' ἐποχάς. Συνήθως ὀνομασία τῶν εἶναι «κώδικες», «χαρτία δημόσια», «κατάστιχα», «πρακτικά», «σεκρετικὸν πρακτικόν» κλπ.⁴. Αἱ εἰς αὐτὰ ἐγγραφαὶ τηροῦνται ἐπιμελῶς, ἀποτελοῦν τίτλους κατὰ τῶν φερομένων ὡς ὀφειλετῶν ἐκ φόρων, δὲν ὑπόκεινται δὲ εἰς μεταβολὴν τινα, παρὰ εἰς σπανίας περιπτώσεις καὶ κατ' ἀραιότατα διαστήματα.

Τὸ βάρος ἐκ τῆς καθ' ἑαυτὸ ἐπαχθοῦς φορολογίας ἀποβαίνει ἀκόμη καταθλιπτικώτερον, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τόσοι οἱ Ρωμαῖοι ὅσον καὶ οἱ συνεχισταὶ τῆς πολιτικῆς τῶν Βυζαντινῶν, δὲν ἐφαντάσθησαν ὅτι ὁ φόρος ἔπρεπε, διὰ τὸ εἶναι δίκαιος καὶ οἰκονομικῶς νὰ μὴ εἶναι ἐξαντλητικὸς τοῦ παραγωγοῦ, νὰ εἶναι ποσοστὸν τῆς ἐτησίας προσόδου τοῦ κτήματος, καὶ ὅτι, ἐπειδὴ ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς τῶν πραγμάτων ἡ πρόσοδος δὲν ἦτο σταθερά, ἀλλὰ μεταβλητὴ ἐκάστοτε, ἔπρεπε ἢ βεβαίωσις, διὰ τὸ προσεγγίξῃ, κατὰ τὸ δυνατόν, πρὸς τὴν ἀλήθειαν, νὰ ἐνεργῆται ὄχι ἐφ' ἅπαξ, ἀλλὰ κατὰ τακτὰς

¹ Dölger, αὐτ., σ. 79.

² Dölger, αὐτ., σ. 19 καὶ ἐπ. Stein, Studien, σ. 141 καὶ ἐπ., ὅστις κυρίως ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀπὸ τῆς αὐτοκρατορικῆς Ρώμης ἐξέλιξιν τῶν οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν. Διὰ τὸ κτηματολόγιον καὶ τὴν καταγωγὴν τῆς λέξεως cadastra - kadasta, καθαστρὸν - καθάστον εἰς τὸν Μαρκιανὸν Κώδικα, ἴδε Dölger, αὐτ., σ. 92 καὶ ἐπ., 97 καὶ ἐπ. Ostrogorsky, Stgm., σ. 88 καὶ ἐπ. Καλλιγιά, Δουλοπαρ., σ. 202.

³ JGR (Ζέπου), I, σ. 379 καὶ εἰς Dölger, I, ἐτ. 1153, ἀρ. 1390, ἀνάλυσιν τῶν διατάξεων.

⁴ Εἰς τὸν Μαρκιανὸν Κώδικα ἀπαντᾷ συνήθως ἡ ὀνομασία «κώδιξ». Dölger, αὐτ.

περιόδους. Ἀντιλήψεις ὅμως φορολογικῆς δικαιοσύνης καὶ οἰκονομικῆς σκοπιμότητος ὑπῆρξαν ἐντελῶς ξέναι πρὸς τὴν πολιτικὴν τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἀναθεωρήσεις τῶν ἐκτιμήσεων ἦσαν σπάνιαι καὶ κατ' ἀρχὴν δὲν ἐγίνοντο παρὰ εἰς ὅλως ἐξαιρετικὰς περιστάσεις. Τὰ κτήματα καὶ οἱ καλλιεργηταὶ φορολογοῦνται ἀπηνῶς, μέχρις αὐτὸ τοῦτο ἐξαντλήσεως, χωρὶς ἐν τοῖς πράγμασιν ὁ λεγόμενος φορολογικὸς κάματος νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν. Ἡ βυζαντινὴ οἰκονομικὴ πολιτικὴ προτιμᾷ, ὅπως γράφει ὁ Καλλιγᾶς¹, νὰ διαιωνίσῃ τὰς εἰς τὰ ἀρχεῖα παλαιὰς ἀπογραφάς, νὰ καταστήσῃ δὲ οὕτω πάγιον τὸν ἔγγειον φόρον. Σύστημα δλέθριον οἰκονομικῶς καὶ κοινωνικῶς ἀπάνθρωπον. Ὑπῆρξε καὶ τοῦτο μία τῶν αἰτιῶν τῆς ἐρημώσεως τῆς ὑπαίθρου, τῆς καταπτώσεως τῆς μικρᾶς ἐλευθέρως ἰδιοκτησίας καὶ ἢ τῆς φυγῆς πρὸς τὰς πόλεις τῶν λιμοκτονούντων ἀγροτῶν ἢ τῆς ὑποταγῆς τούτων, μὲ ἀπεμπόλησιν τῆς ἐλευθερίας των εἰς ἰσχυροὺς προστάτας.

Θεωρητικῶς βεβαίως δὲν φαίνεται νὰ ἔμεινεν ἀδιάφορος ἡ βυζαντινὴ νομοθεσία εἰς τὰ παθήματα τῶν χωρικῶν, ἡ διοίκεισις δὲ ἐπεδείκνυε συνεχῆ, ἀλλ' ἄκαρπον μέριμναν. Ἡ πρόθεσις καθίσταται φανερά καὶ ἀπὸ ὅσα μέτρα λεπτομερῶς ἀναγράφονται εἰς τὸν Μαρκιανὸν Κώδικα, βεβαίως προϋπάρχοντα αὐτοῦ, ἀφορῶντα εἰς ἐπιεικεῖς φορολογικὰς ρυθμίσεις. Θὰ ἦτο ἀφόρητος ἡ κατάστασις, ἐὰν ἐφηρμόζετο πάντοτε ἀτέγκτως ὁ κοινὸς φορολογικὸς κανὼν.

Μὲ ἀκριβολογίαν, φανερώουσαν προηγμένην φοροτεχνικὴν ἀντίληψιν, διακρίνουν οἱ Βαζαντινοί :

Τὴν «συμπάθειαν», ἥτις σημαίνει μερικὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ ὀφειλομένου φόρου, εἰς ἣν στέργει ὁ ἐπόπτης—δηλ. ἡ ἐπὶ τοῦ καθορισμοῦ τοῦ φόρου τοπικὴ ἀρχή—, ἐφ' ὅσον ἐξ ἐπιτοπίου ἐρεῦνης πείθεται περὶ τοῦ ὀρθοῦ τῆς γενομένης σχετικῆς αἰτήσεως. Οὕτως «ὄλοσυμπάθητα» εἶναι τὰ κτήματα ὅταν «πάντες οἱ στίχοι συμπεπαθημένοι ὑπάρχωσιν», ὅταν δηλ. παραχωρεῖται ὀλοκληρωτικὴ ἄφεσις τοῦ φόρου, διότι ἀναγνωρίζεται ὅτι ὅλα τὰ κεφάλαια τούτου νοσοῦν².

Τὸν «κουφισμόν», δηλ. τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ φόρου ἐκ λόγων ἀνωτέρας βίας, ὀφειλομένων εἰς ἐχθρικὰς ἐπιδρομάς, κατ' ἀκολουθίαν τῶν ὁποίων «μεταναστεύουν οἱ κληρονόμοι» τοῦ ὀφειλέτου τῶν ληξιπροθέσμων δόσεων.

Τέλος τὴν «ὄρθωσιν», ὅταν οἱ κληρονόμοι, μεταβαλλομένων τῶν περιστάσεων, ἀνακαταλάβουν τὰ πρὸς καιρὸν ἐγκαταλειφθέντα κτήματα. Ἡ εἴσπραξις εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τῶν δικαιολογουμένως καθυστερουμένων, ἔπρεπε νὰ κατανεμηθῇ εἰς πλείονας λήξεις³.

¹ Δουλοπαρ., σ. 299.

² Κείμενον εἰς Dölger, σ. 118, ἐρημνεῖα σ. 141, 147. Ostrogorsky, Stgm., σ. 77, 97.

³ Αὐτ., σ. 119 καὶ 148 καὶ ἐπ.

Ἡ θεωρητικῶς ὁμῶς ἀμειπτος αὐτῇ διοικητικῇ λεπτολογία δὲν φαίνεται ἐν τῇ πράξει νὰ ἐφηρομόσθη μὲ ἀντίστοιχον ἀκρίβειαν. Ἡ πραγματικότης παρέμεινεν ἀθλία, οἱ φορολογούμενοι ἐπιέζοντο σκληρῶς μέχρις ἐξαντλήσεως καὶ ἡ ἀπόγνωσις τῶν χωρικῶν πληθυσμῶν οὐδεμίαν εὐρίσκεν ἠχώ. Ὅ,τι ἐξ ἀμέσου ἀντλήψεως τῶν βυζαντινῶν χρονογράφων ἢ ἐπιστολογράφων ἔφθασε μέχρις ἡμῶν, μαρτυρεῖ τοῦτο ἐνεργῶς.

* * *

Ἡ πύκνωσις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὑπαίθρου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς, ἀποτέλεσμα τῆς ἀκολουθουμένης ἐποικιστικῆς πολιτικῆς, συνετέλεσεν εἰς μόρφωσιν ἀφθόνων οἰκονομικῶς ὑγιῶν ἀγροτικῶν συνοικισμῶν, ἀποτελουμένων κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ ἐλευθέρων ἀγρότας - χωρίτας. Ἐκαστος τούτων ἦτο κύριος ἰδίου κτήματος κατὰ πλήρη δικαίωμα ἰδιοκτησίας, συμφώνως πρὸς τὰς περὶ κυριότητος ἀρχὰς τοῦ ρωμαϊκοῦ νόμου. Οἱ ἐπιβληθέντες περιορισμοὶ διαθέσεως εἶχον ὡς σκοπὸν τὴν κατοχύρωσιν τῆς κυριότητος.

Τὸ φαινόμενον αὐτὸ ὀφείλεται εἰς τὴν διὰ τοῦ Ἡρακλείου ἐγκαινισθεῖσαν ἀγροτικὴν πολιτικὴν. Ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Μεγάλου αὐτοῦ Αὐτοκράτορος τὸ Βυζάντιον ἐξελίσσεται πρὸς νέον ἱστορικὸν σταθμὸν. Κλείει μία περίοδος καὶ ἀρχίζουσιν οἱ καθ' ἑαυτὸ βυζαντινοὶ χρόνοι μὲ δεσπύζοντα τὸν Ἑλληνικὸν χαρακτῆρα¹. Αἱ ὀργανικῶς βαθεῖαν ἀσκήσασαι ἐπίδρασιν στρατολογικαί, διοικητικαὶ καὶ ἀγροτικαὶ μεταρρυθμίσεις, ὥθησαν τὴν αὐτοκρατορίαν πρὸς τὴν ἀκμὴν τῆς. Μία πλευρὰ ταύτης εἶναι καὶ ἡ ἐπελθούσα ἐνεργητικὴ μεταβολὴ εἰς τὴν ὄψιν τῆς ὑπαίθρου. Κατὰ τοὺς προγενεστέρους αἰῶνας πλήρης σχεδὸν ἦτο ἡ ἐπικράτησις τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας, μὲ τὸ πλῆθος τῶν ἐπὶ τοῦ κτήματος ἐγκατεστημένων μὴ ἐλευθέρων ἀγροτῶν—τῶν παροίκων. Προσδεδεμένοι οὗτοι εἰς τὴν γῆν, οὔτε ἠδύναντο νὰ ἔχουν ἴδιον κτῆμα, οὔτε ἐδικαιοῦντο νὰ μετοικήσουν ἐλευθέρως. Μὲ τὴν ἀθροῦσαν δημιουργίαν ἐλευθέρων μικροκτημάτων, παραχωρουμένων εἰς στρατευσόμενους ἀγρότας, καὶ τὰς συνεχεῖς διανομὰς βασιλικῆς γῆς εἰς ἐποικιζόμενους ἐπ' αὐτῆς πληθυσμούς, ἀνετράπη, σὺν τῷ χρόνῳ, ἡ παλαιὰ κατάστασις. Οὕτως ὀλίγον κατ' ὀλίγον δεσπύζουσα ἀποβαίνει ἡ μορφή τῆς μικρᾶς ἰδιοκτησίας, ὑποχωρεῖ δὲ ὁ τύπος τοῦ ἀνελευθέρου καλλιεργητοῦ καὶ κατ' ἀριθμὸν καὶ κατὰ οἰκονομικὴν σημασίαν. Ἡ δουλοπαροικία ἐξηκολούθησεν οὐχ ἤττον ὑφισταμένη, καθ' ὅλην τὴν βυζαντινὴν περίοδον καὶ μετ' αὐτὴν ἀκόμη, μὲ προϋοῦ-

¹ Α. Ν. Διομήδη, Βυζαντιναὶ Μελέται, Α, σ. 154 καὶ ἐπ., 269 καὶ ἐπ. Ostrogorsky, Entwirkgr. d. Byz. r., εἰς Vierteljahrs. für S.U.W.G., 1929, σ. 129 καὶ ἐπ. Diehl - Marçais, σ. 211 καὶ ἐπ., 221 καὶ ἐπ.

σαν μάλιστα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς ἔντασιν. Ἡ νομοθεσία, ἰδίᾳ ἢ φορολογικῇ, συνεχῶς κάμνει μνεῖαν αὐτῆς¹.

Ὅταν περὶ τὸ τέλος τοῦ Η' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Θ' αἰῶνος κατενικήθησαν οἱ κατὰ τῶν Πατρῶν ἐπιτιθέμενοι Σλάβοι, χάρις, ὡς γράφει ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, εἰς τὴν θαυματουργὸν παρέμβασιν τοῦ πολιούχου τῶν Πατρῶν Ἀποστόλου Ἀνδρέου², οἱ ἐποικισθέντες μετὰ τὴν ἦτταν Σλάβοι ὠρίσθησαν ὡς «κληρικοπάροικοι» τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, δηλ. προσδεδεμένοι εἰς τὰ κτήματα τὰ ἀνήκοντα εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου. Ὁ Γεωργικὸς Νόμος κατὰ ταῦτα δὲν ὀμιλεῖ περὶ παροίκων, ὅχι διότι δὲν ὑφίστανται πλέον τοιοῦτοι, ἀλλὰ διότι σκοπὸς του εἶναι νὰ προστατεύσῃ τὸν μικρὸν ἐλεύθερον ἰδιοκτήτην, νὰ ρυθμίσῃ τὰς μεταξὺ γειτόνων σχέσεις καὶ ν' ἀσφαλίσῃ τὰξιν εἰς τὴν ὑπαιθρον. Ἀπὸ τοῦ Ι' αἰῶνος ὅμως, ὡς συνάγεται ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴν πολιτικὴν τῶν Μακεδόνων, ζωγραφίζεται δὲ ὠμότατα εἰς τὰς Νεαρὰς τῶν μεταρρυθμιστῶν ἐκείνων Αὐτοκρατόρων, αἱ ἀγροτικαὶ σχέσεις ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν, αἵτινες ὠθοῦν πρὸς ἐπικράτησιν τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας, παρουσιάζουν αὔξησιν τοῦ στοιχείου τῶν παροίκων καὶ θλιβεράν ὑποχώρησιν τῶν μικροκτηματιῶν³.

*
* *

Ἡ ποικιλία τῶν κτημάτων κατὰ ποιότητα, ἔκτασιν, συνοχὴν τῶν πληθυσμῶν ἢ καὶ λόγῳ προσωρινῆς ἐγκαταλείψεως τούτων (ἀπὸ τινος ἴσως

¹ Ἐάν ὁ «Γεωργικὸς Νόμος» (ἴδε τοῦτον κατὰ τὴν ἐκδ. Ashburner, εἰς JGR (Ζέπου), II, σ. 65 καὶ ἐπ.)—ἀδιάφορον ἂν ἐκδοθῆς περὶ τὰ τέλη τοῦ Ζ' αἰῶνος ἢ ἐπὶ Ἰσαύρων τὸν Η' αἰῶνα (Ostrogorsky, Gesch., σ. 54., Z. v. L ingenthal, σ. 249 καὶ ἐπ.)—δὲν κάμνη μνεῖαν τῶν παροίκων καὶ οὐδεμίαν εἰς τὰς διατάξεις του περιλαμβάνη ρύθμισιν σχέσεων τοιούτων, δὲν ἔπεται ὅτι πρέπει ἐντεῦθεν νὰ συναχθῇ τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐμμέσως κατέλυσε τὴν δουλοπαροικίαν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Αὐτοκρατορίαν,—ὅπως ὑποστηρίζουν οἱ Παπαρηγόπουλος, I, σ. 57 καὶ ἐπ. καὶ Z. v. L ingenthal, αὐτ., σ. 251—καὶ ἐπέτρεψε τὴν ἐλευθέραν μετοικεσίαν ὅλων τῶν ἕως τότε προσδεδεμένων εἰς τὴν γῆν ἀγροτῶν. Εἶναι ἱστορικῶς μαρτυρημένον, ὅτι πρὸ καὶ μετὰ τὸν Γεωργικὸν Νόμον, ὑψίστατο ἰσχυρὰ μεγάλη ἰδιοκτησία, συνυφασμένη μὲ τὸ σύστημα τῆς δουλοπαροικίας, μὲ τοὺς «ἐναπογράφους», τοὺς ἀποτελοῦντας παράρτημα τῆς γῆς ἢν καλλιεργοῦν καὶ μὴ δικαιουμένους αὐτοβούλως νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ κτῆμα. Τὸ σύστημα αὐτὸ ἠσφάλιζε τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀπεράντων γαιῶν, ἐπὶ πλέον δὲ ἀπετέλει παράγοντα δυνάμεως εἰς χεῖρας τῶν διαφόρων ἰσχυρῶν, οἱ ὅποιοι οὐδέποτε ἔλειψαν εἰς τὸ Βυζάντιον, ἀδιάφορον ἂν κατὰ περιόδους ἢ σημασίαν τῶν ἐποικίλλεν. Ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς, τοὺς χρονογράφους καὶ ἀπ' ὅ,τι σφῆζεται ἐκ τῆς νομοθεσίας, συνάγεται ὅτι δὲν ἔπαυσε ποτὲ ὁ θεσμὸς τῶν παροίκων νὰ εὐρίσκειται ἐν ἐνεργείᾳ (Ostrogorsky, Gesch., σ. 89, σημ. 2. Bratianu, Études Byzantines, σ. 261).

² Ἴδε τὴν δραματικὴν ἀφήγησιν εἰς τὸ De administrando Imp. ἔργον του (ἐκδ. Βόννης), σ. 48 καὶ ἐπ.

³ Ἴδε Βυζ. Μελέται, Α, σ. 70 καὶ ἐπ. Vasiliev, I, 328 καὶ ἐπ.

εἰθνῶν ἐπιδρομῆς ἢ τινος ἄλλης θεομηνίας), ἤγαγεν εἰς διακρίσεις φοροτεχνικὰς καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν βεβαίωσιν καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἐκ τοῦ φόρου ἔναντι τοῦ δημοσίου ὑπεύθυνον.

Κτήματα, ἀποχωρισθέντα τῶν ἄλλων κτημάτων τοῦ χωρίου διὰ τοῦ ἐπόπτου—ὄργανου τῆς οικονομικῆς διοικήσεως—ἐκ τινος τῶν ἀνωτέρω λόγων, ἀπαρτίζουν αὐτοτελῆ κτήματα, «ιδιόστατα», τὰ ὅποια—ὅπως γράφει ὁ Μαρκιανὸς Κῶδιξ—«μῆτε εἰς κατατομὰς εἶναι μῆτε ἀνακοινώσεις ἔχειν μετὰ τῆς λοιπῆς ὑποταγῆς τοῦ χωρίου», δηλ. δὲν περιλαμβάνονται οὔτε εἰς τὰ καταμετρηθέντα κτήματα τοῦ χωρίου, οὔτε εἰς τὴν πραγματικὴν κοινότητα τοῦ χωρίου. Τὰ «ιδιόστατα» αὐτὰ κτήματα, ἀποτελοῦν ἰδίαν φορολογικὴν μονάδα. Ὁ κύριος τούτων εἶναι ἐγγεγραμμένος ὡς τοιοῦτος εἰς τὰ ἐπίσημα «κατάστιχα» τοῦ Κράτους καὶ φορολογεῖται μεμονωμένως¹.

Ἐνωρὶς εἰς τὴν βυζαντινὴν νομοθεσίαν, συνεχίζουσιν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ρωμαϊκὰς διοικητικὰς παραδόσεις, οἱ χωρικοὶ συνοικισμοὶ ἀπετέλεσαν κοινότητα πραγματικοῦ χαρακτῆρος. Τοῦτο ἐγένετο διὰ λόγους καθαρᾶς φοροτεχνικῆς ὠφελείας, ἥτις πάντοτε ἐδέσποσεν εἰς τὴν βυζαντινὴν δημοσιονομικὴν πολιτικὴν, ἀδιαφορήσασαν ἐντελῶς διὰ τὸν ἐνδεχόμενον ἐντεῦθεν ἐπὶ τοῦ φορολογουμένου ἀντίκτυπον. Ἡ κοινότης αὕτη οὔτε νομικὴν προσωπικότητα εἶχεν, οὔτε ποτὲ ἤσκησεν ἔργα κοινοτικῆς αὐτοδιοικήσεως, οὔτε εἶχε χαρακτῆρα οικονομικόν. Ἦτο ἅπλοῦν κατασκευάσμα τοῦ νόμου, ἀποβλέπον εἰς φοροτεχνικὰς εὐκολίας διὰ τὴν βεβαίωσιν καὶ εἰσπραξίν τοῦ φόρου. Τὰ μικροκτήματα τῶν ἐλευθέρων αὐτῶν ἀγροτῶν-χωριτῶν—ἀπαρτίζοντα ομάδας κτημάτων, «ἀνακοινώσεις χωρίων»²,—κατὰ τὴν συχνὰ ἀπαντωμένη ἐκφρασίαν τῶν νεορῶν τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας καὶ τοῦ Μαρκιανοῦ Κῶδικος—«ὁμόκηνησα», κτήματα δηλ. εἰς κοινὴν φορολογίαν ὑποκείμενα, ἐκ τοῦ κῆνσος, census, φόρος—καταχωρίζονται ὡς σύνολον εἰς τὰ φορολογικὰ βιβλία καὶ ἐμφανίζουν ἐνιαίαν φορολογικὴν ομάδα³. Οὐδέποτε τὰ κτήματα αὐτὰ ἀπετέλεσαν κοινὰ κτήματα, εἶδος δηλ. κοινοτικῆς κοινοκτημοσύνης, ὅπως γράφουν Ρῶσοι συγγραφεῖς. Παρέμειναν πάντοτε χωριστὰ κτήματα, ἀνήκοντα ἕκαστον εἰς χωριστὸν ἰδιοκτῆτην κύριον ἀπόλυτον μὲ ἀπεριόριστον ἐξουσίαν διαθέσεως.

¹ Ὁφειλέτης ὅμως τοῦ φόρου δὲν εἶναι χωριστὰ ὁ ἰδιοκτῆτης ἐνὸς ἐκά-

¹ Dölger, Finanzv., σ. 116, 134, 138. Ostrogorsky, Steuerg., σ. 21 καὶ ἐπ., 24.

² Διὰ τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν τῆς ἀνακοινώσεως καὶ τῆς Βυζαντινῆς κοινότητος ἴδε τὴν ἐξηγησίαν εἰς Dölger, αὐτ., σ. 142 καὶ Ostrogorsky, Steuergm., 22, 45.

³ «Ρίζα χωρίου ἐστὶν ἡ ὅλη ποσότης τῶν ἐν τῇ συγγραφῇ ἐκάστου χωρίου κειμένων ψηφίων», ἴδε τὸ κείμενον τοῦ Κῶδικος εἰς Dölger, αὐτ., σ. 114. Δηλ. βάσις τῆς φορολογικῆς ὑποχρεώσεως τοῦ χωρίου εἶναι τὸ σύνολον τῶν εἰς τὸν φορολογικὸν κατάλογον περιεχομένων κατὰ μέρος φορολογικῶν μεριδίων τοῦ χωρίου.

στου κτήματος διὰ τὸν φόρον τὸν ἀναλογοῦντα εἰς τὸ ἴδιον κτήμα, ἀλλ' ὅλοι ὁμοῦ οἱ κτηματῖαι—«ὁμόχωροι»—οἱ ἀπαρτίζοντες τὰς «ἀνακοινώσεις», ὑποχρεούμενοι ἀλληλεγγύως—«ἀλληλεγγύως καθέλκεσθαι»—εἰς τὸ σύνολον τοῦ βεβαιωθέντος φόρου, ἀδιάφορον ἕαν ἕκαστος τούτων κατέβαλε τυχὸν τὸ εἰς αὐτὸν ἀναλογοῦν ποσοστόν. Τὰ ἑκάστοτε καθυστερούμενα πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς συνολικῆς εἰσπράξεως, καταβάλλονται ὑποχρεωτικῶς ὑπὸ τῶν ἄλλων κτηματιῶν¹.

ΑΛΕΞ. Ν. ΔΙΟΜΗΔΗΣ

---

¹ «Die Bauern hatten für das ganze Steuersoll des Dorfes solidarisch». Z. v. Lingenthal, σ. 218, 234 καὶ ἐπ. Dölger, αὐτ., 129 καὶ ἐπ. Τὰ θέματα ταῦτα ἠρευνήθησαν ἐγγύτερον εἰς τὰς Βυζ. Μελέτας, Α, σ. 5 καὶ ἐπ., 25 καὶ ἐπ., 95 καὶ ἐπ.